

Міністерство освіти і науки України.
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин ім.
Б. Д. Гаврилишина

Кафедра філософії та політології

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

на тему:

**«МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ ТА ПОГЛИБЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ
КОНФЛІКТІВ».**

Студента ІІ курсу групи ПОЛ 31

Шелетина Олега

Керівник: кандидат філософських наук, доцент

Гнасевич Н. В.

Підсумкова оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів _____

ECTS _____

Члени комісії: _____ проф. Гончарук Т.В.

_____ проф. Рудакевич О.М..

_____ доц. Гнасевич Н. В.

Тернопіль 2020

ЗМІСТ

ПЛАН.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Поняття «тероризм» у сучасній політологічній думці.....	7
1.2. Політичні оцінки тероризму.....	8
РОЗДІЛ 2. КОНФЛІКТ ЯК ДЕСТРУКТИВНА ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМИН	
2.1. Сутність поняття «конфлікт».....	11
2.2. Структура конфлікту.....	13
2.3. Причини та умови виникнення конфліктів.....	14
2.4. Класифікація і типологія конфліктів.....	16
РОЗДІЛ 3. ЯВИЩЕ ТЕРОРИЗМУ В РЕАЛІЯХ СУЧАСНОГО СВІТУ	
3.1. Риси сучасного міжнародного тероризму.....	20
3.2. Терористична активність за даними опублікованого рейтингу країн світу.....	21
3.3. Захист демократії від тероризму і пошук шляхів міжнародного співробітництва.....	23
ВИСНОВКИ.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	29

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття «тероризм» у сучасній політологічній думці

1.2. Політичні оцінки тероризму

РОЗДІЛ 2. КОНФЛІКТ ЯК ДЕСТРУКТИВНА ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМИН

2.1. Сутність поняття «конфлікт»

2.2. Структура конфлікту

2.3. Причини та умови виникнення конфліктів

2.4. Класифікація і типологія конфліктів

РОЗДІЛ 3. ЯВИЩЕ ТЕРОРИЗМУ В РЕАЛІЯХ СУЧАСНОГО СВІТУ

3.1. Риси сучасного міжнародного тероризму

3.2. Терористична активність за даними опублікованого рейтингу країн світу

3.3. Захист демократії від тероризму і пошук шляхів міжнародного співробітництва

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Науковий керівник,

Кандидат філософських наук, доцент

Н. В. Гнасевич

ВСТУП

Актуальність теми. Кінець XX–початок XXI століття – це період активізації такого небезпечного соціально-політичного явища, як тероризм в значенні загострення загрози безпеки для сучасного світу.

Міжнародний тероризм поставив перед демократичними державами ряд вельми складних проблем, що торкаються самих основ їхнього політичного устрою. Під прямим, або опосередкованим впливом різних за характером соціальних протиріч та конфліктів різного рівня, тероризм трансформує як свій власний внутрішній зміст і форму, так і у взаємозв'язку з іншими деструктивними явищами сучасності.

Транснаціональний характер діяльності терористичних організацій викликає необхідність узгодження базових позицій між державами, які, при загальному наслідуванні прийнятих демократичних принципів, по-різному реалізують їх на практиці. При цьому актуальним є питання про досягнення конкретного консенсусу не лише між різними державами, але і між державою та суспільством у кожній конкретній країні. Основна проблема полягає в тому, як на практиці досягти високого рівня ефективності в боротьбі з тероризмом, одночасно зберігаючи досягнення в сфері прав і свобод громадян, контролюючи органи державної влади, включаючи поліцію та спецслужби.

Останнім часом в світовій і вітчизняній політологічній, соціальній і філософській думці значно активізувалися теоретичні розвідки фахівців, які займаються проблемами політичних конфліктів і міжнародного тероризму. Теоретичні дослідження міжнародних конфліктів та їх проявів у формі тероризму є об'єктом уваги науковців в контексті: формування досконалих методів пізнання проблеми, а також вироблення новітніх засобів та шляхів подолання кризових явищ і врегулювання міжнародних стосунків у ситуації ризиків та викликів сучасного світу.

Різні аспекти аналізу міжнародного тероризму, конфліктів у сучасній міжнародній системі розглядаються в низці наукових праць відомих

вітчизняних та зарубіжних науковців (К. Боулдінг, Б. Бузан, Й. Гальтунг, Л. Деріглазова, Д. Джонсон, Дж. Догерті, М. Калдор, М. Капітоненко, Л. Козер, С.Комбс, Р. Лебов, Е. Мером, З. Маоз, Г. Мір'ям, С. Метц, О. Пархомчук, Т. Паул, Г. Перепелиця, Ф. Пфальцграф, К. Райт, А. Рапопорт, Б. Сінгх, Ш. Султанов, П. Уїлкінсон М. Фішерклер, Ф. Хейман, П. Чок) та інших.

У групі робіт з методології вивчення конфлікту, його військових проявів, слід назвати авторів: П. Сорокін, Л. Річардсон, Дж. Леві, М. Ховард, К. Холсті, П. Кеннеді, Р. Арон та інші. Значну увагу проблемі глобального тероризму приділено у дослідженнях О. Бардіна, О. Гончаренко, В. Горбуліна, У. Лакера, В. Мандрагеля, Дж. Поуста, Л. Моджоряна, У. Латипова, І. Карпеця, М. Цюрупи та багато інших.

З огляду на вищевказане, нагальною є потреба у здійсненні подальшого дослідження проблеми тероризму, що і обумовило вибір теми курсової роботи «Міжнародний тероризм та поглиблення політичних конфліктів».

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності міжнародного тероризму і конфліктів в контексті виявлення деструктивних характеристик соціально-політичного змісту цих негативних явищ і надання їм політичної оцінки.

Для досягнення заданої мети визначені **такі завдання**:

- розкрити сутність понять «тероризм», «конфлікт», «міжнародний тероризм» як наукових понять та соціально-політичних феноменів;
- дослідити причини і умови виникнення і розгортання конфліктів у сучасних міжнародних відносинах;
- виявити основні характеристики тероризму і наслідки поглиблення політичних конфліктів та визначити ефективні шляхи подолання політичної деструкції у міжнародних взаєминах.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: метод системного аналізу, історико-культурологічний метод, структурно-функціональний та компаративний підходи в аналізі політичних і соціальних явищ.

Об'єктом дослідження є міжнародний тероризм у сучасних соціально-політичних реаліях

Предмет дослідження – міжнародний тероризм у деструктивних проявах конфліктів і політичних оцінках

Структура роботи обумовлена метою і завданнями дослідження. Курсова робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (21 найменування), Загальний обсяг основного тексту становить 30 сторінок, основний зміст роботи викладено на 28 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття «тероризм» у сучасній політологічній думці

Проблема, з якою стикаються і теоретики, і практикуючі політики, є проблема термінологічного визначення поняття «тероризм». **Тероризм** (від лат. “terror” – «жах») у широкому сенсі поняття трактується як використання загрози або загроза застосування насильства з політичними, релігійними або ідеологічними цілями.

На теперішній час існує багато визначень і концептів цього терміна. При цьому, як справедливо відзначає Алекс Шмідт, «питання щодо визначення такого поняття, як тероризм, не може бути відірваним від питання про те, хто здійснює визначення» [14, с. 104]. Можна припустити, що найближчим часом складно очікувати вироблення загальноприйнятого розуміння тероризму, що пов'язано, з одного боку, з ідеологічною обумовленістю оцінки даного феномена, з іншого – характерне зіткненням не тільки різних концептуальних підходів, а й різноманітних методологій.

У той же час, не зважаючи на існуючі розбіжності у визначеннях тероризму, не слід оминати ряд суспільно-визнаних моментів в означенні цього явища, а саме: політична мотивованість, реалізація групою, а не окремими особами, окремість одиничних актів як частин більш широкого стратегічного плану, спрямованість терористичних актів на громадян, не форма ведення військових дій та ін.

Американський політолог **Філіпп Хейман** вважає, що тероризм – це «політичне насилля всередині або проти справжньої демократії» [8, с. 30]. При цьому виникають питання: чим відрізняється тероризм від інших видів кримінальної поведінки, і що для терористів важливіше – мотивація злочину, або його результати? Чи є тероризм способом ведення військових дій проти влади чи це злочинна діяльність в період миру? Ф.Хейман робить висновок про те, що «тероризм представляє собою нелегальну форму тайної війни, яка

здійснюється суб-державною групою з метою змінення політики, персоналій, структури або ідеології уряду, або для здійснення впливу на іншу частину населення – з іншою самоідентифікацією – в якості відповіді на селективне насилля»[8, с. 27]. Існує ще таке питання, як наступне: чи можна вважати тероризмом дії держави, яка тероризує власне населення?

Пол Уїлкінсон також підкреслює політичні цілі тероризму, відмічаючи, що це, передусім: «систематичне і навмисне використання насилля для створення атмосфери страху з політичними цілями. Це насилля, яке направлене на більш широку цільову аудиторію, ніж безпосередня жертва. Тероризм також неминуче включає у собі випадковість і символічність об'єктів терористичного вибору, включаючи цивільних осіб. Тероризм включає в себе ненормальні в буквальному розумінні цього слова засоби: свідоме порушення суспільних норм, що прямо стосуються конфліктів і дискусій, і політичну поведінку, спрямовану на створення атмосфери страху і експлуатації цього страху для політичних цілей терористів [8, с. 31].

На думку **Пітера Чока**, мета тероризму – зруйнувати соціальний «status quo». Його руйнівні дії націлені на те, щоб «... у довготривалій перспективі поступово знищити структурну підтримку, яка, в кінцевому рахунку, і надає суспільству його силу»[13, с.21]. **Сінді Комбс** визначає тероризм як «синтез війни і театру, драматизацію найбільш забороненого виду насильства – насильства, призначеного для невинних жертв, що розігрується перед аудиторією в розрахунку на створення настроїв страху, з політичними цілями» [13, с. 25].

Тероризм, на думку **Герфріда Мюнклера**, є способом боротьби слабких: «тероризм прийшов на зміну партизанській війні, яка в ХХ ст. виконувала цю функцію тривалий час». Від партизанських війн відрізняється тероризм тим, що має наступальний характер, меншою мірою залежить від місцевого населення й більш активно здатний використовувати інфраструктури розвинених країн в своїх цілях. Сучасний тероризм є різновидом війни в її «класичному» розумінні в сенсі насильного нав'язування супротивнику власної волі, терористичні акції

спрямовані на здійснення морально-психологічного насильства, при чому для ударів вибираються найбільш уразливі цілі будь-якої країни.» [8, с. 31].

В цьому сенсі робить висновок і **Баджхліт Сінгх**, говорячи про те, що тероризм – це «загроза або використання символічних актів насильства, спрямованих на змінення громадської поведінки» [5].

1.2. Політичні оцінки тероризму

У сучасній вітчизняній науковій літературі під «тероризмом» зазвичай розуміється використання насильства чи загрози його застосування щодо окремих осіб, групи осіб або різних об'єктів з метою досягнення політичних, економічних, ідеологічних та інших вигідних терористам результатів.

Українські вчені в обрях політичної думки (В. Головченко, К. Бондаренко, Б. Глотов, О. Корх, О. Оніщенко, Г. Почепцов, М. Фесенко, М. Цюрупа, О. Шарій та ін.), обстоюють позицію, що визначити будь-яку дію як терористичну, означає не просто стверджувати, що вона має ті чи інші характеристики, але і засудити її. Наголос в політичних оцінках тероризму робиться на ряді моментів, пов'язаних з категорією тероризму. Одна з головних оцінок – це кваліфікація тероризму як насильства. Джерела насильства пов'язуються з різними факторами: з природою людини, із застосуванням насильства з економічних та соціальних умов життя суспільства. Існує також думка щодо зв'язку насильства з динамікою розгортання **конфлікту**.

Звичайне насильство трактується як: примус, застосування фізичної сили. Насильство значною мірою зумовлене ступенем усвідомлення своїх дій суб'єктами насильства і остаточною метою насильства, при цьому розрізняють ірраціональне і раціональне насильство, а також інструментальне і символічне (чи «комунікативне») насильство.

В контексті з'ясування особливостей насильства при здійсненні терористичних діянь, українські вчені роблять наголос на *явних* і *латентних* елементах насильства. Явний елемент насильства є пов'язаним із здійсненням

безпосередніх терористичних актів, із загибеллю людей, руйнуванням будівель, вибухами літаків, потягів, машин тощо.

Латентний елемент насильства спрямований на те, що терористичний акт запускає механізм примусу вчиняти так, як цього вимагають терористи: із впливом на державні структури, реалізацією на практиці вимог терористів, створенням в суспільстві атмосфери страху та безнадії. Акцентування уваги на явному і латентному елементах терористичної діяльності, дозволяє зафіксувати те, що явний компонент терористичних дій містить інструментальну функцію стосовно реалізації насильства; латентний компонент устромлений до генези і динаміки такого явища, як наростання страху в соціумі, збільшення ентропійних процесів у ньому.

Фахівці в сфері суспільних наук прагнуть проводити чітке розмежування між поняттями «*терор*», «*тероризм*», «*терористичний акт*». Так, під словом «*терор*» мається на увазі тоталітарний режим, коли відбувається насильство правлячих владних структур над широкими масами. Слово «*тероризм*» має зовсім інший зміст, і означає прагнення до залякування і насильства над більшістю, здійснюване меншістю, котрі вважають себе жертвою сформованих у цьому суспільстві суспільних відносин. В результаті «*терористичний акт*» – це вже здійснений процес застосування насильства по відношенню до невизначеного кола громадян, з метою шантажу віддаленого об'єкта заради досягнення своїх політичних або економічних цілей.

Всі ці визначення припускають наявність **політичної мети** проведення терористичних актів, і ці акти виходять за рамки нормальних політичних зв'язків, оскільки включають в себе символічне насильство, спрямоване зазвичай проти невинних жертв, щоб послабити зв'язки, котрі існують між легітимним урядом і суспільством.

Таким чином, *тероризм* являє собою один з різновидів **соціального насильства** як невід'ємного елемента соціального буття, що супроводжує людство на всьому шляху його розвитку і є присутнім в тій чи іншій мірі на всіх рівнях суспільних відносин – від міжособистісних до міждержавних.

РОЗДІЛ 2.

КОНФЛІКТ ЯК ДЕСТРУКТИВНА ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМИН

2.1. Сутність поняття «конфлікт»

Конфлікти супроводжують людину в усіх сферах її життя, внаслідок чого часто відбувається зіткнення інтересів, непорозуміння та боротьба протилежних сил. Перед сучасною політологією стоять важливі питання, що потребують дослідження міжособистісних, міжгрупових і міждержавних стосунків на різних рівнях політичного життя країни: взаємодії, конкуренції, суперництва, співробітництва тощо. Вивчення соціально-політичної природи конфлікту передбачає аналіз цього явища в контексті багатогранної діяльності людини з урахуванням сутності особистості суб'єкта, специфіки культури і політичної організації держави.

Конфлікт за своєю політичною природою є явищем вельми складним, що зумовлюється складністю самих процесів організації життєдіяльності особи, групи, суспільства, суперечливістю ціннісних орієнтацій, домагань, ставлень, життєвих прагнень та планів на рівні персоналій, релігійних доктрин і суспільних ідеологій.

Оскільки конфлікти можуть виникати в усіх сферах життєдіяльності людини, дослідження їх сутності не обмежується якимось одним напрямком. Проблемі конфліктів присвячені праці істориків, філософів, політологів, соціологів, педагогів, психологів, культурологів та ін. Засновниками теорії конфліктів вважають М. Вебера, Г. Зіммеля, К. Маркса, Ф. Ніцше, які одні з перших обґрунтували, представили це явище як таке, що притаманне суспільству і людині, без якого неможливий розвиток особистості [4, с. 91].

У колишньому СРСР, згідно з офіційною пропагандою, вважалося, що конфлікти притаманні тільки буржуазному суспільству. Тому в ті часи не заохочувались дослідження у цьому напрямку, і як наслідок – загальну теорію конфлікту розробляли переважно західні вчені.

В Україні дослідження проблеми розпочалося порівняно недавно. Але є вже чимало дослідників, котрі інтенсивно вивчають явище конфліктів різних типів та у різних сферах життєдіяльності людей. Найбільш глибоко питання трудових та виробничих конфліктів висвітлюються у працях Ф. М. Бородкіна, В. Зігерта та ін. Соціальні конфлікти розглядаються А. Я. Анцуповим А. Т. Ішмуратовим, Г. В. Ложкіним, М. І. Пірен, А. А. Малишевим та ін. Міжособистісні та внутрішньоособистісні конфлікти висвітлюються в дослідженнях В. І. Андрєєвої, О. Г. Антонової-Турченко, А. А. Єршова, Х. Корнеліуса, Я. Л. Луп'яна, Дж. Г. Скотта та ін.

Якщо брати до уваги політичну і соціально-психологічну активність людини, то справжня її здатність проявляється найчастіше у суперечливих ситуаціях: у спілкуванні та взаємодії, що зачіпають домінантні цінності, ролі, стани, настрої суб'єктів; у невдоволеності організацією роботи, нормами та законами суспільства, індивідуальними особливостями індивіда. Специфіка конфліктних взаємин полягає у тому, що вони виникають при наявності двох конфліктуючих сторін, цінності, наміри й цілі яких релігійного, політико-ідеологічного, культурного характеру є несумісними, а їх поведінка і дії спрямовані на блокування чи позбавлення активності протилежної сторони.

Таким чином, конфлікт виникає там, де «зустрічаються протилежно спрямовані, несумісні одна з одною тенденції у свідомості окремо взятого індивіда чи групи людей, які виступають суб'єктами міжособистісної взаємодії» і яким властиві гострі негативні емоційні переживання [4, с. 95].

У загальному значенні поняття «конфлікт» у перекладі з латинської «conflictus» означає «зіткнення». Вже саме це слово говорить про наявність певного неузгодження, непорозуміння, протиборства. Конфлікт є «зіткненням двох або більше різноспрямованих сил з метою реалізації їх інтересів в умовах протидії та крайнього загострення суперечностей» [14, с.125].

Одне з перших політичних визначень конфлікту знаходимо у працях англійського вченого Л.Козера: «...конфлікт – це боротьба за дефіцит влади, статусу або засобів, необхідних для утримання домагань, цінностей; вона

передбачає нейтралізацію, обмежування або ліквідацію цілей суперників...” [Цит.за: 14, с. 183]. Автор розглядає конфлікт як засіб досягнення деякого результату (цілі) або як самоцілі.

Конфлікт розглядається також як змінювання об’єктивного статусу особи в суспільстві, яке потребує перебудови її суб’єктивних ставлень. Під конфліктом розуміється зіткнення різних суб’єктивних та об’єктивних сторін у мотивах, діях, поведінці окремих людей, груп [5]. Конфлікт є виявом неузгодженості спільної діяльності щодо реалізації інтересів, у конфлікті вбачається зіткнення протилежних поглядів, не співпадання інтересів, дій окремих людей та їх спільнот.

Вельми цікавим є міркування про поняття «конфлікт» сучасного українського конфліктолога Г. В. Ложкіна. Він розглядає конфлікт «як один із засобів самоствердження та подолання негативних тенденцій особистості, як процес, що являє собою ситуацію незнайденого виходу та розвиток дій на шляху пошуку засобів стабілізації взаємин, як один із крайніх засобів регулювання міжособистісних стосунків» [12, с. 23]. Зарубіжні автори М. Робер і Ф. Тільман визначають конфлікт як стан потрясіння в угрупованні відносно рівноваги, що передує йому, та як «генератор нових структур». Визначаючи сутність конфлікту, зарубіжні психологи розглядають його як усвідомлену несумісність індивідуальних намірів протидіючих сторін [Цит.за: 12, с. 99].

Незважаючи на наявність різних поглядів на зміст сутності конфлікту, більшість дослідників розглядають даний феномен крізь призму протиріч, певних зіткнень, «або через уявлення про реакції людей на якусь невідповідність, перешкоди, що зустрічаються у їхньому житті та діяльності» [4, с. 95].

2.2. Структура конфлікту

Кожен конфлікт має певну структуру. На це вказують численні дослідження провідних політологів і конфліктологів. Основними складовими

цієї структури виступають: сторони конфлікту, умови перебігу конфлікту, образи конфліктної ситуації, способи поведінки у конфлікті[4, с. 65].

Більшість науковців сходяться на думці, що структура конфліктів між людьми містить такі компоненти: 1) виникнення конфлікту – конфліктна ситуація, інцидент; 2) опоненти конфлікту – особи, які створюють конфліктну ситуацію; 3) об'єкт конфлікту – реально існуюча об'єктивна причина, через яку опоненти вступають у конфлікт (або предмет суперечки, на який претендують обидві конфліктуючі сторони); 4) предмет конфлікту – суб'єктивна, внутрішня причина, яка спонукає до конфронтаційних дій; 5) поведінка під час конфлікту – дії сторін, що конфліктують (використання сили, наклеп, зневажання, уникнення конфлікту, пристосування тощо); 6) подолання конфлікту – усунення його причин і встановлення нормальних стосунків між опонентами; 7) наслідок конфлікту – зміни (зовнішня, внутрішня), що відбуваються з учасниками конфлікту або ж у структурах груп.

2.3. Причини та умови виникнення конфліктів

При осмисленні проблем конфліктів найбільш складним і водночас важливим є аналіз причин та умов їх виникнення, в тому числі і політичного характеру, що залежать від різноманітних чинників. Саме розуміння цього аспекту проблеми та пізнання сутності конфліктів, підвищує культуру міжособистісного і міждержавного спілкування, роблячи соціально-політичне життя більш спокійним та врівноваженим, сприяючи зміцненню основ міжособистісних, міжнаціональних, міжрелігійних і міждержавних стосунків. Людина, група, держава, завдяки сталим гуманістичним світоглядним позиціям, виявляє більшу стійкість у спектрах політичних проблемних взаємин.

Конфлікт у психологічному відношенні на рівні персони, може відображати не тільки прагнення людини утвердити чи реалізувати у міжособистісних стосунках якусь ідею, вчинок, але й може бути наслідком організації певної справи, невідповідності ролевих очікувань, неадекватної

самооцінки, некритичності та нестабільності, нечітко окреслених прав та обов'язків, дезінформації тощо.

Соціально-політичні протиріччя породжують міжособистісні конфліктні стосунки, реалізуються у них. Для того, щоб визначити шляхи виникнення конфліктів, пропонується розглядати взаємозв'язки, які встановлюються у процесі спільної діяльності: функціональні, соціальні, психологічні. Порушення цих зв'язків, потенційно стає джерелом конфліктів.

Можна виокремити причини психологічного характеру, що породжують конфлікти, серед яких: конфлікти ролей (неадекватне виконання соціальних ролей учасниками спільної діяльності та політичної, управлінської взаємодії); конфлікти бажань (зіткнення різних людей або груп за одного бажання, особистого або пов'язаного з цілями організації); конфлікти норм поведінки (зіткнення цінностей, норм поведінки, життєвого досвіду людей або груп у процесі спілкування чи соціальної взаємодії. Названі причини у реальному житті часто переплітаються між собою, мають суб'єктивно-об'єктивну природу виникнення.

Як правило, у конфлікт переростає не будь-яке зіткнення, а таке, у якому вирішуються чи реалізуються найбільш суттєві потреби, прагнення, інтереси людей. Для того, щоб виник конфлікт, потрібен привід, причина, аби одна з сторін могла вихлюпнути накопичене невдоволення, мова йде про виникнення та усвідомлення індивідом конфліктної ситуації як такої, що представляє собою дію, яка засвідчує наявність проблеми особливої гостроти.

Але ж конфліктна ситуація не конче призводить до конфлікту. Вона завжди йому передує і виникає тоді, коли появляється суперечність між учасниками взаємодії, і триває до тих пір, поки не будуть спровоковані активні дії обох сторін. У цьому випадку конфлікту як такого ще немає, хоча він може виникнути у будь-який момент. Друга сторона може навмисно не йти на конфлікт з якихось причин (не те оточення, мала кількість інформації, немає бажання псувати стосунки тощо) або навіть не усвідомлювати конфліктність ситуації, ігнорувати наявні суперечності.

Передумовою конфлікту може стати також розбіжність поглядів і прагнень людини, коли вона не здатна визначити головну мету, цінність свого життя та вчинків. Тоді виникає внутрішнє психологічне напруження (внутрішній дискомфорт, що веде до внутрішньоособистісних конфліктів), і такий стан може спричинити вибух емоцій та почуттів, що буде перенесено і на міжособистісні стосунки з оточуючими. Звичайно, причин для конфлікту може бути безліч. У кожного з опонентів своя власна причина, що штовхає його на конфронтацію. Хоча, існує думка, що в переважній більшості випадків, людина не намагається ускладнювати стосунків, прагне до стриманості.

2.4. Класифікація і типологія конфліктів

Розумінню сутності та природи конфліктів у міжособистісних, між групових і міждержавних взаєминах сприяє їх класифікація.

Розрізняють наступні види конфліктів: економічні, ідеологічні, соціально-побутові, сімейно-побутові, соціально-психологічні, емоційно-нейрогенні, психолого-педагогічні. За ступенем тривалості та напруженості згадані науковці розподіляють конфлікти таким чином: бурхливі швидкоплинні, гострі довготривалі, слабовираженні, млявоплинні, швидкоплинні [15, с. 44].

Конфлікти розподіляються:

- 1) за формою прояву – внутрішньо-особистісні, міжособистісні, міжгрупові;
- 2) за обсягом – глобальні та парціальні;
- 3) за терміном перебігу – короткочасні та затяжні;
- 4) за змістом – ділові та емоційні.

Конфлікти диференціюються на: інституціональні, організаційні, групові, міжгрупові, міжособистісні, це зумовлено тою сферою, де вони відбуваються. Розгорнута класифікацію конфліктів можлива за такими ознаками:

- за джерелами – конфлікти, що виникають внаслідок дії об'єктивних факторів соціальної ситуації, та конфлікти, що виникають при зіткненні потреб, мотивів, поглядів, поведінки особистості чи групи;

- за змістом – конфлікти, що мають особистісний та діловий характер;
- за значенням – конфлікти, значущі лише для окремих особистостей, груп, верств, класів, суспільства в цілому;
- за типом розв’язання – знищення однієї з протилежних тенденцій; модифікації обох протилежностей; переорієнтації тенденції до утвердження, визнання і перемоги однієї з сторін;
- за формою вираження – конфлікти того чи іншого напрямку дії, поведінки, якості, інтенсивності, відкриті та приховані;
- за структурою взаємовідносин – конфлікти за вертикаллю та горизонталлю; за соціальною формацією - офіційні, неофіційні;
- за соціально-психологічним ефектом – конфлікти, що розвивають, стверджують, активізують кожну з конфлікуючих сторін або ж сприяють самоствердженню або розвитку однієї з конфлікуючих осіб та пригнобленню іншої;
- за соціально-політичними результатами – конфлікти, що є гальмом чи стимулом суспільного розвитку членів групи.

З точки зору соціальних і психологічних пояснень, існує шість типів конфліктів: дійсний (існує об’єктивно та сприймається адекватно); мінливий (залежить від обставин, які легко змінити); зміщений (істинна причина конфлікту прихована, бо заміщується ілюзорною проблемою); неправильно приписаний (джерело конфлікту приписується сторонньому фактору); латентний (сутька, яка могла б відбутися, але не трапилась); хибний (відбувається за відсутністю об’єктивної підстави).

Вчені розглядають конфлікти: за стадією протікання, місцем конфліктної взаємодії, складом учасників, характером взаємин між учасниками, наслідками конфлікту, обсягом конфліктного поля тощо. Але у більшості класифікацій дослідники розглядають конфлікти як тривалі і короткочасні, часті і не дуже, приховані та відкриті, конструктивні і деструктивні.

Кожний конфлікт має певні ознаки, завдяки яким можна описати чинники, що його зумовлюють. Дж. Гр. Скотт виділяє три ступені динаміки

міжособистісних конфліктів і притаманні їм поведінкові ознаки. Перший ступінь – негативна напруженість у взаєминах (нервові занепокоєння, недружній тон спілкування, часті скарги, «тенденційне» непорозуміння, загальна незгода, бажання критикувати, плітки). Другий ступінь – негативна напруженість (взаємна дратівливість, розбіжність у думках, часті ускладнення, інтриги, “заряджений” тон спілкування), третій ступінь – сам конфлікт(відкриті спалахи афектів, тяжкі образи, зневажання, сварки, суперечки, уперта затятість, насильство, непокора та інші зіткнення) [12, с. 43].

Виділяють психологічні ознаки, які притаманні конфліктам між людьми: значна психічна напруженість суб’єктів, що конфліктують (збудження підсвідомості та інстинктів); розлад між почуттями та розумом (неспроможність керувати емоціями, стереотипами поведінки, мисленням); результат порівняння та оцінки своїх і чужих дій робиться на власну користь (визнання винним у всьому свого супротивника, формування негативного ставлення до протидіючої сторони); демонстрація ворожого ставлення, агресії, нанесення шкоди одній з сторін; інтеграція усіх видів активності (імпульсивної, примусової і вольової)та акумуляція на об’єкті впливу; перенесення конфліктних стосунків з однієї взаємодії в іншу (наприклад, з неофіційних стосунків у офіційні); актуалізація потреб, які стають домінантними для особистості чи групи.

Науковці, які займаються проблемою конфліктних взаємин, наголошують на тому, що на поведінку людини під час конфлікту істотно впливають її особистісні характеристики. Кожен індивід має своєрідні схильності до конкретних норм і способів поведінки, реакції на зовнішнє втручання і власний вплив на людей, йому притаманні особисті цінності, норми, ідеали, потреби, власний досвід дій. Від того, що домінує у психіці людини – розум, воля чи почуття, наскільки вони розвинені, на що спрямовані, залежить її поведінка у конфліктній ситуації. Конфлікт як об’єкт пізнання можна розглядати з різних боків. Передусім це явище міжособистісних і групових стосунків. Його функціональна роль зумовлена необхідністю та доцільністю змін у людських

взаєминах, він є явищем протидії, активного зіткнення тенденцій, інтересів, еталонів, оцінок, поведінки і являє собою деструкцію цих стосунків на емоційному, когнітивному або поведінковому рівні.

Взаємодія людини і політичних структур суспільства завжди відповідає певному історично та соціально сформованому контексту комунікації, що склалася, при цьому політична ефективність впливу на свідомість людини залежить від багатьох факторів: від вікових та індивідуальних особливостей, від належності до соціальних груп та інститутів, від політичних умов і культурних та релігійних переконань.

РОЗДІЛ 3. ЯВИЩЕ ТЕРОРИЗМУ В РЕАЛІЯХ СУЧАСНОГО СВІТУ

3.1. Риси сучасного міжнародного тероризму

Сучасному міжнародному тероризму притаманні наступні риси:

- формування глобальних терористичних мереж та керівних центрів у здійсненні підготовки терористичних акцій і координації дій виконавців;
- створення інфраструктури терористичних об'єднань з метою фінансування акцій, що здійснюються;
- тенденція до проведення масштабних терористичних акцій, що отримали характер терористичної війни з метою створення атмосфери страху, наростання антиурядових настроїв в соціумі;
- зрощення терористичних об'єднань з організованою злочинністю (з угрупованнями, що здійснюють торгівлю наркотиками, людьми, зброєю);
- активізація проникнення терористів та їхніх приспівників у державні і громадські структури.

Важливою особливістю сучасного міжнародного тероризму є мережевий принцип організації. Терористичні мережі є більш рухливими, ніж централізовані організації. Така мережа є прекрасно пристосованою до корупційних практик, до інфільтрації у владні органи управління, а також характерна стійкістю і здатністю до регенерації.

Мережева модель терористичної організації ставить за мету досягнення ще більшої конспіративності й ефективності. Фінансові можливості такої організації у світі є цілковито самодостатніми. У структурованому плані поширеною і небезпечною моделлю міжнародної мережі тероризму є так звана SPIN-структура (поліцентрична, сегментована, інтегрована ідеологічно мережа – segmented, polycentric, ideologically integrated network) [4, с. 96].

Творцем найбільш ефективної міжнародної терористичної мережі нового типу в умовах глобалізаційних процесів, безпрецедентною в своїх розмірах, вважається Усама бен Ладен¹.

Розвиток інформаційних систем збільшує фінансовий, розвідувальний і дослідницький (спроби розробки зброї масового ураження) потенціал терористичних організацій. Для світових терористичних мереж основою ефективної взаємодії є система комунікацій, в якій мережеві форми організації мають велику потребу. Використання нових технологій дає змогу у підвищенні ефективності організації терористичних мереж та координацію діяльності усіх бойових груп, що входять до їхнього складу. Глобальна терористична мережа є в сучасних реаліях майже ідеально адаптованою до умов ведення війни із використанням принципу «бойової зграї», коли після нанесення чітко скоординованого удару, бойовики і підрозділи підтримки, буквально «розчиняються», стрімко зникаючи з місця дії.

3.2. Терористична активність за даними опублікованого рейтингу країн світу

Інститутом економіки та миру (The Institute for Economics and Peace) за даними Глобального індексу тероризму 2016 (The Global Terrorism Index 2016) та Глобального індексу миру 2016 (Global Peace Index 2016) був опублікований рейтинг країн світу [8]. Відзначено, що за останні 16 років найбільша терористична активність спостерігалась у 2014 р., коли терористичні атаки були зафіксовані у 93 країнах світу, які призвели до загибелі більше ніж 32 тис. осіб. Ця оцінка засвідчила зменшення кількості країн, де зафіксовано терористичні акти. Вперше, з 2010 р. скоротилася смертність від тероризму (29 тис. осіб).

¹ Одна з найбільш масштабних терористичних організацій у світі «Аль-Каїда» з'явилася 11 серпня 1988 р. Тоді Усама бен Ладен і керівник «Єгипетського ісламського джихаду» Абдулла Аззам прийняли рішення об'єднати свої зусилля для повалення світської влади в ісламських державах і введення «Великого ісламського халіфату (арабо-мусульманської держави, створеної пророком Мухаммедом)». Витоком появи «Аль-Каїди» є війна в Афганістані. 11 вересня 2001 р. в США сталася серія масштабних терактів. Відповідальність на себе взяла «Аль-Каїда». За час свого існування «Аль-Каїда» взяла відповідальність за 19 терактів, одним з яких є напад на редакцію журналу «Charlie Hebdo» в 2015 р. На цей момент організацію очолює 60-річний хірург Айман Мухаммед Рабіє аз-Завахірі. На рахунку «Аль-Каїди» тисячі жертв та прихильники по всьому світу. Джерела фінансування: видобуток нафти та торгівля нею; пограбування банків, підприємств, громадян; контрабанда наркотиків; підставні благодійні фонди; викрадення людей задля отримання викупу; донорська допомога від країн Перської затоки.

Натомість, загальна світова оцінка тероризму погіршилась через збільшення рівня інтенсивності терористичних нападів. Найбільший рівень терористичного впливу був зафіксований у 5 країнах (Афганістан, Ірак, Нігерія, Пакистан та Сирія), на які припали 72% смертей від тероризму у 2016 р. Суттєво збільшились летальні наслідки від терористичних атак у країнах-членах ОЕСР, які зафіксовані у 21 з 34 країн-членів ОЕСР. На жаль, Україна вже другий рік поспіль входить у першу двадцятку цього рейтингу (11 місце серед 163 країн світу). Крім того, наша країна потрапила до 20 країн, де зафіксовано найбільш фатальні терористичні атаки, що передусім пов'язано з діяльністю ДНР і ЛНР. Глобальний індекс тероризму визначає рівень терористичної активності у 163 країнах світу на підставі оцінки кількості терористичних інцидентів за рік, кількості загиблих, потерпілих та рівня матеріального збитку.

Поруч із рейтингом країн світу за рівнем тероризму Глобальний індекс миру 2016 (Global Peace Index 2016) [5] визначає рівень насильства й агресивність зовнішньої політики у 163 країнах. Глобальний індекс миру формується з урахуванням показників, які характеризують в країні наявність внутрішніх і міжнародних конфліктів; рівень стабільності та безпеки всередині країни (оцінюються рівень політичної нестабільності, сприйняття злочинності в суспільстві, доступність зброї, рівень ксенофобії тощо); рівень мілітаризації (загальний військовий потенціал країни, військовий бюджет, імпорт/експорт зброї тощо). Найбільш миролюбною країною за результатами рейтингу визнано Ісландію. До десятки лідерів також увійшли Данія, Австрія, Нова Зеландія, Португалія, Чехія, Швейцарія, Канада, Японія та Словенія. Україна в цьому рейтингу зайняла 156 позицію і має чергове погіршення рівня забезпечуваного миру [5].

Погіршення зазначеної оцінки за більшістю індикаторів пов'язується з продовженням конфлікту на Сході країни. Відзначається, що Україна стала більш воєнізованою, зокрема зросла частка військових видатків у ВВП. Крім того, у світі викликає занепокоєння гальмування боротьби з корупцією та

повільний процес реформування державних органів, неконтрольоване поширення зброї по країні.

3.3. Захист демократії від тероризму і пошук шляхів міжнародного співробітництва

В першу чергу потрібно сказати про запобігання цілеспрямованому і масованому поширенню екстремістської ідеології серед широких верств населення, що є важливим для терористичних структур в значенні забезпечення їх поповнення новими учасниками організацій. Терористична діяльність має своїм завданням отримання підтримки певних політичних сил на міжнародній та національній аренах; надання своїй діяльності антуражу легітимності (наприклад, політичні і національно-визвольні рухи, боротьба за права людини, релігійні свободи і т. ін.). Така практика потрібна терористам задля отримання визнання терористичних структур і їхнього статусу як рівноправних учасників міжнародних чи внутрішньодержавних політичних процесів, для інспірації тиску на користь терористів з боку окремих держав чи груп держав.

Сучасні реалії життя включають тенденції глобалізації, що мають свій вплив на утворення нових характеристик тероризму. Водночас, існуюча глобальна тенденція до демократизації приймає сьогодні той унікальний виклик, який кидає демократії тероризм. У зв'язку з цим виникають такі проблеми. Зокрема, держави, що переживають процес системної трансформації, дуже вразливі для внутрішніх конфліктів, що може бути використане терористами в своїх цілях. Ці держави проходять початкову стадію державного будівництва, так звану стадію вторинної модернізації (наслідування шляху розвинених суспільств, але в більш стислі терміни), однією з типових характеристик якої зазвичай є наявність декількох центрів сили, що ведуть боротьбу між собою за верховенство влади. І це дуже легко може привести до конфлікту. У зв'язку з цим виникає запитання: яким чином можна вирішити цей внутрішній конфлікт без відмови від принципів і практик ліберальної

демократії. Труднощі вирішення цього питання і призводить до того, що серед нових держав існує чимало неліберальних, електоральних демократій.

На думку Ларі Даймонда, «...вибори це тільки один вимір демократії. Якість демократії також залежить від рівня свободи, плюралізму, справедливості і підзвітності ». Він вважає, що ліберальна демократія повинна характеризуватися наявністю «свободи переконань, слова, організації, демонстрацій та інших цивільних свобод, включаючи захист від політичного терору і несправедливого ув'язнення; влади закону, при якій всі громадяни рівні перед ним; політичною незалежністю і нейтральністю судових та інших інститутів «горизонтальної підзвітності», які контролюють зловживання владою, такі як виборчі комісії, аудитори і центральний банк; відкритим і плюралістичним громадянським суспільством, що включає в себе не тільки асоціації, а й засоби масової інформації; і цивільний контроль за військовими.

Ключову роль у розвитку та підтримці цих проявів громадянських свобод, правової державності, громадянського суспільства і цивільного контролю грає демократична **політична культура**. Саме вона, на думку Френсіса Фукуями, вирішить долю успішного переходу до демократії [17]. Справедливість подібної точки зору підтверджується тим фактом, що зростання числа електоральних демократій, що спостерігається сьогодні в світі, супроводжується скороченням цивільних свобод. При цьому останнє стосується не тільки «незрілих», а й розвинених демократій. Саме для останніх тероризм являє собою основну загрозу для збереження ліберальних **цінностей**.

Звертаючись до пояснення цінностей, слід наголосити, що найвища і абсолютна цінність – це сама **людина, її життя**. Як вказував І.Кант, людина – це самоцінність, абсолютна цінність. Людина є суб'єктом цінностей і ціннісного відношення, і сама постановка питання про цінності попри людину не має смислу. Таку ж цінність представляють і соціальні спільності і суспільство в цілому, які також є суб'єктами цінностей. Основа цього коріниться в соціальній сутності людини, діалектиці суспільства і особистості.

До цінностей світоглядного характеру, або вищих цінностей слід віднести найбільш загальні для людей цінності, такі, як: смисл життя, добро, справедливість, краса, істина, свобода і т. ін. Саме до таких цінностей відносяться слова відомого філософа ХХ ст. А. Уайтхеда: «Той світ, котрий збільшує тривалість існування, є світом Цінності. Цінність по самій своїй природі поза часом і безсмертна. Її сутність не укорінена ні в яких змінних обставинах» [14, с. 235]. Цей тип цінностей має першочерговий вплив на соціалізацію особистості.

Інструментальні цінності, або цінності-засоби підкорені вищим цінностям, світоглядним універсаліям і обумовлені ними. Наприклад, якщо людина спрямована до справедливості, вона ніколи не буде використовувати для цього несправедливі засоби, а спрямування до добра несумісне з недобрими засобами. Інструментальні цінності в більшій степені, ніж вищі цінності, знаходяться під впливом конкретних обставин і їх вибір залежить від можливостей, які є в суспільній практиці. Таким чином, одні й ті ж вищі цінності можуть досягатись за допомогою різноманітних конкретних цінностей-засобів (матеріальні, духовні, більш загальні, менш загальні, екологічні, економічні, соціально-політичні і т. ін.).

Різнманітні соціокультурні типи суспільства мають специфічні цінності, які утворюють важливий фактор детермінації ціннісних орієнтацій і поведінки особистості, а також засоби її соціалізації.

Ще один пласт цінностей в суспільстві – ірраціональні і псевдоцінності. В цьому випадку, на несвідомому рівні формується **некритичне мислення** і сприйняття дійсності, саме з цим ментальним аспектом можна зв'язати виникнення псевдоцінностей антисоціального спрямування, зокрема, явище тероризму. Раціоналізм заміняється ірраціоналізмом, будь-який функціональний міф вважається раціональним. Формується тип свідомості, в якому реальні протиріччя не враховуються, принцип об'єктивності підміняється суб'єктивізмом, логіка розуму підмінюється сліпою вірою,

фанатизмом. Це тип мислення, який можна назвати «постлогічним», змістовною основою якого є ірраціоналізм і суб'єктивізм.

При всіх розбіжностях з приводу точного визначення світоглядних і ціннісних платформ тероризму, загальна політична точка зору полягає в необхідності підтримки суспільством дій держави щодо попередження та боротьби з тероризмом. Суспільний консенсус з цього питання важливий в декількох аспектах. По-перше, боротьба з тероризмом не повинна привести до девальвації ліберальних цінностей через встановлення порядків свого роду «поліцейського» держави. Як справедливо підкреслює Гор Уордлоу, «небезпека лежить в можливості зробити за терористів їх роботу, здійснюючи непотрібні заходи по боротьбі з передбачуваною загрозою і тим самим змінюючи докорінно природу демократії» [18]. Доводиться визнати справедливість твердження про те, що «політична культура більшою мірою, ніж будь-який інший фактор, визначала і продовжує визначати демократичну відповідь на загрозу ... тероризму» [18].

Таким чином, оплотом супротиву сучасному тероризму, метою якого є внесення хаосу в суспільство і розкол громадської думки, є політична культура – культура свідомості, поведінки і функціонування інститутів політичної системи, що відображає легітимізацію суспільством своїх політичних лідерів і проведення ними міжнародної політики на найвищому рівні.

ВИСНОВКИ

Поява загрози глобального (міжнародного, транснаціонального) тероризму проти розвинених держав зруйнувала ілюзії про підвищення керованості міжнародної системи і можливості знаходження компромісів між країнами і режимами – антагоністами. Сучасні прояви тероризму залишають відкритим головне питання про те, до яких політичних цілей прагнуть ці групи, а також наскільки сумісні політичні цілі терористів з цілями і цінностями тих країн, проти яких вони ведуть боротьбу.

Міжнародний тероризм – це мегатенденція до утворення і поширення конфліктів, він виріс до масштабів уселенської небезпеки на хвилях глобалізації, осторонь якої не залишилася жодна зі сфер людської життєдіяльності, міжнародного життя. Міжнародний тероризм загострює такі ключові проблеми світового розвитку, як:

- необхідність зменшення загрози ядерної війни, що залишається актуальною;
- глибокі суперечності між характером цивілізації, що склалася, і природою;
- дегуманізація суспільства й особи;
- деструктивні соціально-політичні процеси в країнах, що торують свій демократичний шлях розвитку;
- соціально-економічне розшарування населення планети, що посилюється;
- зростаючі масштаби маніпулювання громадською думкою за допомогою все проникаючих засобів масової інформації;
- комерціалізація й уніфікація культури, що веде до збіднення духовного світу людей.

Міжнародний тероризм є соціально аномальним явищем, що запускає і загострює соціальні і політичні конфлікти на рівні держав, країн, світових співтовариств. Це організація і здійснення насильницьких актів, залякування

людей, соціальних груп або державної влади, заподіяння збитку з метою одержання певних вигод або переваг, усунення державних, політичних, громадських, культурних, релігійних діячів, а також помсти. Специфіка міжнародного тероризму така, що його жертви уособлюють певну сферу, певну культуру, певну систему відносин. Міжнародний тероризм – це зло у глобальних масштабах, з яким потрібно вести непримириму боротьбу на всіх рівнях державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посіб. / Є. Білозьоров, О. Гіда, А. Завальний та ін. Київ: ФОРМ О. С. Ліпкан, 2010. 260с.
2. Волошенюк О. В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві : автореф. дис... канд. юрид. наук. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 18с.
3. Глотов Б. Б. Класифікація форм державного правління: український контекст. Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування : зб. наук. пр. Вип. 2(5). Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. 307с.
4. Гончаренко О. Превентивні асиметричні стратегії в регіональних конфліктах та боротьбі з міжнародним тероризмом. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм*. 2012. Т. 1. № 1–2. С. 91–97.
5. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається. *Дзеркало тижня. Україна*. 2016. № 11. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya.html>.
6. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584с.
7. Кузьма Т. М. Форма державного правління України: проблемні питання і шляхи їх вирішення. *Грані. Серія : Політологія*. 2009. №4(66). С. 136–139.
8. Мюнклер Г. Тероризм сьогодні. Война становиться асиметричною / Х. Мюнклер. *International Politic*. 2004. № 1. Р. 27–31.
9. Оніщенко О. А. Порівняльний аналіз форм правління в сучасних зарубіжних країнах. Навч. виробн. журнал «*Держава та регіони*». Серія: *Право*. 2009. №4. С. 79–83.
10. Процюк І. В. Класифікація форм державного правління. Проблеми законності : Акад. зб. наук. пр. / Відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України. 2010. Вип. 107. С.3–12.
11. Тацій В. С. Інтерв'ю в журналі «*Віче*»: Здолати правових нігілізм – завдання науки і суспільства. №21. 2009. С. 6–8.
12. Толочко П. П. Україна: государство или страна : монографія. Київ : «Довіра», 2008. 207 с.
13. Фесенко М. Міраж «золотого століття». Трансформація системи міжнародних відносин і формування нової конфігурації. *Політика і час*. 2006. №3. С. 19–26.
14. Цюрупа М.В. Основи сучасної політології. Київ : Кондор, 2009. 354 с.
15. Akcinaroglu, S., Tokdemir, E. (2018). To Instill Fear or Love : Terrorist Groups and the Strategy of Building Reputation. *Conflict Management and Peace Science*, 35(4), 355–377.

16. Arquilla J. and Ronfeldt D. The Advent of Netwar: Analytical Background // Studies in Conflict and Terrorism. 1999. Vol. 22, 3. July-September. P. 183–199.
17. Bunker R. Weapons of Mass Disruption and Terrorism // Terrorism and Political Violence. Spring 2000. Vol. 12, 1. P. 44.
18. Chalk P. West European Terrorism and Counter-Terrorism: The Evolving Dynamic. New York: St. Martin's Press, 1996. 232 p.
19. Charters D. (ed.) The Deadly Sin of Terrorism: Its Effect on Democracy and Civil Liberty in Six Countries. Westport, Conn: Greenwood Press, 1994. 341 p.
20. Combs C. Terrorism in the 21st Century. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, 1997. 295 p.
21. Cronin A., Ludes J. (eds.) Attacking Terrorism: elements of grand strategy. Washington: Georgetown University Press, 2004. 320 p.